

BARABÁS GÁBOR

A magyar királyi család címhasználatára a 13. század elején a magyarországi és a pápai források tükrében*

Tanulmányunkban azt a kérdéskört járjuk körül, hogy a magyar királyok, királynék és hercegek milyen módon nevezték meg önmagukat – illetve egymást – okleveleikben a 13. század első felében, illetve hogyan címezték őket a pápai levelekben, bullákban. Ennek a jelenségnek a vizsgálatával ugyanis alapvetően kettős célt érhetünk el: egyrészt a kutatás hozzájárulhat az Árpádok családon belüli hatalommegosztásának további megismeréséhez. Másrészt pedig a pápaság és Magyarország kapcsolattörténetének egy olyan aspektusát világítja meg közelebbről, amelyet eddig nem kutattak részletesebben. A pápai kancelláriában ugyan tagadhatatlanul fordulhattak elő vizsaszasságok a napi ügymenet során,¹ ugyanakkor az uralkodókkal folytatott levelezésük esetében feltehetően nagyobb figyelmet szenteltek a címek pontos használatának. A továbbiakban azt elemezzük tehát, hogy a kiválasztott időszakban, 1196 és 1241² között hogyan változott a királyok, királynék és hercegek címhasználatára, illetve ezzel összehasonlítva mit mondhatunk el a pápai oklevelek címzéseiről és egyéb formuláiról.

Mivel, ahogyan látni fogjuk, a változatosság leginkább a hercegek iratanyagát jellemzi, így röviden érintenünk kell azt is, mit értünk a korban a herceg (*dux*) kifejezés alatt, illetve milyen területi hatalommegosztásról beszélhetünk a királyi családon belül. Hercegnek az Árpád-kori Magyarországon – is – a királyi család férfi tagjait tekintjük, akik

rendelkezhettek bizonyos fokú hatalmi és területi önállósággal,³ bár nem szükségszerűen.⁴

Elemzésünk témájára visszatérve hangsúlyoznunk kell, hogy jelen tanulmányban a királyi család csak azon tagjait vesszük be vizsgálatunkba, akiktől magyarországi okleveles forrás maradt fenn. Ez a királynék közül egyedül Courtenay Jolántól,⁵ II. András (1205–1235) második feleségéről mondható el,⁶ míg a királyok fiait, a hercegeket⁷ tekintve II. András és IV. Béla (1235–1270) hercegeként kiadott iratait, valamint Kálmán okleveleit elemezzük. Mellőzzük tehát Imre gyermekének,

³ Ld. *Zsoldos Attila: Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig.* Debrecen, 1997. 74–79.

⁴ A területi különhatalom nagyban növeli a valószínűségét, hogy a királyi család adott tagjától, vagy őt érintve, fennmaradjon oklevél. Hangsúlyoznunk kell továbbá, hogy a 13. század eleji hercegségek nem tekinthetők a 11. századi dukátus közvetlen utódának. (A 11. századi dukátusokra ld. *Györffy György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig I–II. Századok*, 92 (1958) 12–87, 565–615. 47–55.; *Kristó Gyula: A XI. századi hercegség története Magyarországon.* Bp., 1974; *Makk Ferenc: Hercegség.* In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* (Szerk. Kristó Gyula–Engel Pál–Makk Ferenc.) Bp., 1994. (a továbbiakban: KMTL) 261.; *Bagi Dániel: Egy barátság vége. Álmos 1106. évi alávételése és az Árpádok korai dinasztikus konfliktusai.* *Századok*, 147 (2013) 381–411. itt: 399–408.) Ezt mutatja egyebek mellett, hogy más területeket érintett a hatalommegosztás, Nyitra és Bihar helyett ugyanis a 13. században Szlavónia (Dalmáciával és Horvátországgal), valamint Erdély élén álltak a királyi család tagjai. Meg kell említenünk ugyanakkor Bagi Dániel vélekedését is, legújabb kutatásai szerint ugyanis az előbb említett területeknek feltehetően nem is volt olyan determináló szerepe a dukátus rendszerében, mint azt eddig tartották, sokkal inkább az egész ország feletti hatalom megosztása volt a lényegi elem. (*Bagi Dániel: Divisio regni. Országmegosztás, trónviszály és dinasztikus történetírás az Árpádok, Piastok és Přemyslidák birodalmában a 11. és korai 12. században.* Akadémiai doktori értekezés. 2015. 74–136.) A folytonosság ellen szól az is, hogy a *duxok* a 13. század első felében többé-kevésbé jól körülhatárolható területi hatalommal rendelkeztek. (A Szlavóniával együtt kezelt megyékre ld. *Weisz Boglárka–Zsoldos Attila: A báni joghatóság Szlavóniában és a Dráván túl.* In: *Fons, skepsis, lex. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére.* (Szerk. Almási Tibor–Révész Éva–Szabados György) Szeged, 2010. 469–482. itt: 475–480.) Magát a dukátust Könyves Kálmán szüntette meg. (Ld. *Bagi D.: Egy barátság vége.* i. m. 381–382.)

⁵ *Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában.* Bp., 2005. 190.

⁶ Imre felesége, Konstancia, és Béla királynéja, Mária e kritériumok szerint nem tartozik témánkhoz.

⁷ *Zsoldos A.: Az Árpádok és alattvalóik.* i. m. 74–79.

* A kutatást az OTKA NN 109690 számú projekt támogatta.

¹ Vö. *Peter Herde: Zur päpstlichen Delegationsgerichtsbarkeit im Mittelalter und in der frühen Neuzeit.* *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonische Abteilung*, 119 (2002), 20–43. itt: 23.; *Ludwig Falkenstein: Appellationen an den Papst und Delegationsgerichtsbarkeit am Beispiel Alexanders III. und Heinrichs von Frankreich.* *Zeitschrift der Kirchengeschichte*, Band 97 (1986) 36–65. itt: 55–56.

² A korszakválasztás – Imre és András harca mellett – leginkább pápai oldalról határozható meg III. Ince (1198–1216), III. Honorius (1216–1227) és IX. Gergely (1227–1241) pontifikátusai által, mivel ez az időszak több szempontból is jelentősnek tekinthető Magyarországon és a pápaság kapcsolatában. Vö. *Barabás Gábor: A pápaság és Magyarország a 13. század első felében. Pápai hatás – együttműködés – érdekkellentét.* Pécs, 2015. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 5.). 125–288. Ugyanakkor a tatárjárás maga is olyan jelentős cezúra a magyar történelemben, ami indokoltá teszi a határ meghúzását. Ehhez kapcsolódik továbbá Kálmán herceg a mongolok elleni harc folytán bekövetkezett 1241-es halála is, ami szintén egy szakasz végét jelentette a magyarországi hatalommegosztás és pápai-magyar kapcsolatokat, valamint ezek összefüggését tekintve is.

Lászlónak és II. András legfiatalabb fiának, Andrásnak a tárgyalását, bár alapjában véve hercegként indokolt lehetne, ehhez nem áll azonban megfelelő forrás rendelkezésünkre.

Mielőtt rátérnénk a kiválasztott forrásbázis elemzésére, röviden érintenünk kell a római Szentszék, illetve a magyar királyi kancellária okleveles gyakorlatát is. Elsődlegesen leszögezhetjük, hogy a pápai iratokkal kapcsolatban nem tekintjük mérvadónak, hogy az egyes iratok milyen oklevélfajtákba sorolhatók be, levelekről vagy szigorúan véve jogbiztosító iratokról van-e szó.⁸ Számunkra az Apostoli Szék kancelláriája által használt formulák szolgálnak információval. A pápai udvarban használt *stilus curiae* ugyanis szigorúan szabályozta – mások mellett – az *inscriptiók*, vagyis a címzések felépítését, valamint bármely megnevezett élő személy említését is. Nem kizárólag a nevek és a titulusok jelentek meg, ezeket minden esetben kiegészítették – a nevek előtt – bizonyos jelzőkkel is. Ennek megfelelően az érsekek és püspökök *venerabilis fraterként*, a császárok és királyok *charissimus in Christo filiusként*, egyéb férfiak *dilectus filiusként*, míg a nők *dilecta in Christo filiaként* kerültek megnevezésre. A császároknál – és egyes királyoknál – a cím után ez kiegészülhetett a *semper augustus*, míg a királyoknál alapvetően az *illustris* szavakkal.⁹ Az oklevelek szövegében több személy megnevezése esetében azok hierarchikus sorrendben követik egymást. A bíborosokat és az uralkodókat kivéve minden személynél az egyházmegegyét is megnevezték melléknévi alakban.¹⁰ A világi előkelőknél szintén megjelent a terület – vagy nép – megnevezése címeik mellett, általában birtokos esetben. Mint később látni fogjuk, fontos ez az áttekintés, mivel az említett megkülönböztetések a magyar hercegeknek küldött levelekben is felfedezhetők.

Áttérve a magyar királyi írásbeliségre megállapíthatjuk, hogy szigorúan véve csak III. Béla (1172–1196) idejétől beszélhetünk királyi kancelláriáról,¹¹ vagy egyáltalán szilárd okleveles gyakorlatról.¹² Az új hivatalt a kancellár és a neki alárendelt

jegyzők, valamint írások alkották,¹³ a megszilárduló szervezeti keretek pedig az ott kiállított oklevelek megfogalmazásain is nyomot hagytak. A király címe mellett így például általában az *in perpetuum* formula állt kiegészítésképpen.¹⁴ Szinte kivétel nélkül az összes szövegben megtalálható a *dei gratia* alázatossági formula, valamint minden esetben a király (*rex*) szó után Magyarország mellett a – gyakorlatilag és elméletileg – birtokolt területek elnevezései is megjelentek.¹⁵

Tanulmányunk fő témájával kapcsolatban elsőként a királyi oklevelek *intitulatioit* kell vizsgálat alá vennünk. Mindez nem igényel sok időt, hiszen szinte kivétel nélkül minden fennmaradt esetben a már érintett formában (*Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Chroatie, Rame, Seruie, Galicie, Lodomerie, Cumanieque rex in perpetuum*¹⁶) fordul elő, eltérés – a királyok neve mellett – legfeljebb a – különböző hadjáratok és hódítások, vagy legalábbis igények miatt – felsorolt országok esetében tapasztalható.¹⁷ Ami a pápai leveleket illeti, mindhárom a korszakban Szent Péter trónján ült egyházfő

⁸ Vö. *Peter Herde*: Beiträge zum päpstlichen Kanzlei- und Urkundenwesen im 13. Jahrhundert. München, 1967. (Münchener Historische Studien, Abteilung Geschichtliche Hilfswissenschaften). 57–71.; *Thomas Frenz*: Papsturkunden des Mittelalters und der Neuzeit. Stuttgart, 1986. 15–24.; *Christoph Egger*: Littera patens, littera clausa, cedula interclusa. Beobachtungen zu Formen urkundlicher Mitteilungen im 12. und 13. Jahrhundert. In: *Wege zur Urkunde. Wege der Urkunde. Wege der Forschung. Beiträge zur europäischen Diplomatik des Mittelalters.* (Ed. Karel Hruza–Paul Herold) Wien–Köln–Weimar, 2005. 41–64. (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhm, Regesta Imperii Bd. 24.) itt: 41–44.

⁹ A nemesek esetében többször megjelent a *nobilis vir* megnevezés a cím és a név között. Egyes területek uralkodóinak volt továbbá állandó jelzője is, például a francia király esetében a *rex christianissimus*. *T. Frenz*: i. m. 35. Ez egy alkalommal III. Béla említésekor is előfordult, mindazonáltal a magyar uralkodók esetében nem beszélhetünk hasonló állandósult jelzőről. Ld. *Szovák Kornél*: Pápai–magyar kapcsolatok a 12. században. In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve.* (Szerk. Zombori István.) Bp., 1996. 21–46. itt: 39.

¹⁰ *T. Frenz*: i. m. 36.

¹¹ Vö. *Kubinyi András*: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. In: *Kubinyi András*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp., 1999. 8–63. különösen: 58–63.

¹² A változtatásokat illetően a kápolnaispán a királyi oklevélkiadásban betöltött korábbi vezető szerepének a megszűnése emelhető ki. Erre III.

Béla és Lukács esztergomi érsek. Ld. *Körmendi Tamás*: Lukács (1158–1181). In: *Esztergomi érsekek 1001–2003.* (Szerk. Beke Margit.) Bp., 2003. 59–72. a koronázás körül kialakult – jól ismert – ellentéte miatt volt szükség. III. Bélának ugyanis III. Sándor pápához (1159–1181) kellett fordulnia, mivel Lukács mint „skizmatikus” nem kívánta őt megkoronázni. Vö. *Körmendi T.*: Lukács i. m. 65–67.; *Kosztai László*: A kalocsai érseki tartomány kialakulása. Pécs, 2013. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 2.) 105–107. Ez a konfliktus a királyi írásbeliségen is nyomott hagyott, ugyanis az érsek gyakorolt felügyeletet a *capella regia* felett. *Kubinyi A.*: i. m. 42–58. Ezt mutatja, hogy az 1172 és 1178 közötti időszakból mindössze hét irat ismert, ami utalhat a megfelelő személyzet hiányára is. Valószínűleg erre a helyzetre adott válasz volt az érsektől független kancellária kialakítása és ezzel párhuzamosan a királyi kápolna szerepének a csökkenése. *Kubinyi A.*: i. m. 58–63.; *Kumorovitz L. Bernát*: A magyar pecsét-használat a középkorban. Bp., 1993. 46. Lukács érsek 1181-es halála (*Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája. 1000–1301. Bp., 2011. 80. Vö. *Körmendi T.*: Lukács i. m. 67.) után konszolidálódott a helyzet, utóda, Miklós és Kalán, az új kancellár (1181–1183) ugyanis együttműködött a királlyal. Ld. *Szentpétery Imre*: Oklevéltan. Bp., 1930. 84.; *Szeberényi Gábor*: „Kalán, Isten kegyelméből palliumos pécsi püspök, egész Horvátország és Dalmácia kormányzója”. Újabb szempont a horvát–magyar perszonalitási 12. századi történetének kérdéséhez. In: *Tanulmányok Pécs történetéből 10–11–12. Az Előadások Pécs történetéből ’98, ’99 és, 2000, c. konferenciák válogatott előadásai.* (Szerk. Varga Lajos–Vonyó József) Pécs, 2002. 229–241. itt: 229–230.; *Kosztai László*: A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214–1353). Pécs, 1998. 119. Kalán volt az első, aki permanensen kancellárnak titulálta magát, illetve az *aule regis cancellarius* címzés is ekkor jelent meg. A *datum per manus* formulával Saul kancellársága idején, 1186-ban fordult elő először. (Ld. *Kubinyi A.*: i. m. 64–65.; *Kumorovitz L. B.*: i. m. 46.)

¹³ *Szentpétery I.*: i. m. 64–68., 84.

¹⁴ A királyi oklevelek *protocollumai* III. Bélától II. Andrásig ezzel a formulával végződtek, feltehetően az ünnepélyes pápai privilégiumok hatására. *Eckhart Ferenc*: A pápai és császári kancelláriai gyakorlat hatása az árpád-kori királyi okleveleink szövegezésében. *Századok*, 44 (1910) 713–724.; *Szentpétery I.*: i. m. 63–64.

¹⁵ Vö. *Solymosi László*: Érseki és püspöki oklevelek 1250 előtt. In: *Solymosi László*: Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Bp., 2006. 170–184. itt: 177.

¹⁶ *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* – Árpád-kori új okmánytár. I–XII. (Szerk. Wenzel Gusztáv.) Bp., 1860–1873. (a továbbiakban: ÁÜO) II. 1., Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. (Szerk. Szentpétery Imre.) Bp., 1923. (a továbbiakban: RA) 635. sz.

¹⁷ A királyi többször jelölő *nos* szó ellenben csak az esetek egy bizonyos részében jelent meg. Pl. „Nos Andreas, Dei gratia, Hungarie, Dalmatie, Croatiae, Rame, Seruie, Gallicie, Lodomerieque rex in perpetuum”. RA 409. sz.

– III. Ince, III. Honorius és IX. Gergely – esetében a *stilus curiae*nek megfelelő megszólításokkal és említésekkel találkozhatunk a magyar királyokkal kapcsolatban, vagyis például II. András – koronázása után – az összes vonatkozó forrásban *carissimus in Christo filius noster Andrea illustris regis Ungarie*ként¹⁸ szerepel. A fellelhető eltérések legfeljebb a nyelvtani esetekre vezethetők vissza.

A magyarországi királynékkal kapcsolatban ugyanakkor jóval kevesebb adat áll rendelkezésre. A vizsgált időszakot tekintve egyedül Courtenay Jolánta 1224-es oklevele ismert, amelyben a királyi oklevelek mintájára *Isten kegyelméből Magyarország királynéjaként* címezte magát.¹⁹ A pápai források ennél kissé bővebb képet tárnak elénk, bár ezekkel kapcsolatban megismételhető a királyok címzésével kapcsolatban tett megállapítás.²⁰ Alapvetően egy, a megfelelő stílust követő mintáról beszélhetünk tehát (*carissime in Christo filie Yoles, illustri regine Hungarie*²¹).

Sokkal részletesebb és érdekesebb képet mutatnak a királyi hercegekhez kapcsolódó források, magyar és pápai oldalról is. Ezek elemzéséhez elsőként a vonatkozó magyarországi okleveleket tekintjük át, majd összehasonlítjuk azokat a szentszékiekkel.

A vizsgálat alá vett korszakot Imre király és András herceg fegyveres konfliktusa vezette be.²² András, mint ismeretes,

¹⁸ Illetve ennek változataiként. Pl. *August Potthast: Regesta Pontificum Romanorum*. Vol. 1. Graz, 1957. (a továbbiakban: Potthast) 5852. sz., *Petrus Pressutti: Regesti del Pontefice Onorii papae III. Dall' anno 1216 all' anno 1227. t. I–II, Romae, 1888. 1433. sz., ÁÜO I. 159.*

¹⁹ „Yoles, Dei gratia, regina Hungarie”. Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. (Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Zsoldos Attila.) Bp., 2008. (a továbbiakban: RD) 47. sz.

²⁰ Ez nem is meglepő, hiszen a magyar királynék oklevelezése az iratok szerkesztését és külső jegyeiket tekintve is szinte eltérés nélkül a királyit követte. *Szentpétery Imre: i. m. 117.*

²¹ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. (Studio et opera Georgii Fejér.) I–XI. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: Fejér) III/1. 388., Potthast 6875. sz. Ebbe a sorba illeszthető a Saloméának, Kálmán herceg feleségének 1234-ben küldött levél is: „Salomee regine, uxori Colomanni regis, nati [...] illustris regis Ungarie”. Les registres de Grégoire IX. Recueil des bulles de ce pape publiées et analysées d’après les manuscrits originaux du Vatican par Lucien Auvray, t. I–IV. Paris, 1890–1955. (a továbbiakban: RGIX) I. 2126. sz. Vö. *Karol Holly: Princess Salomea and Hungarian – Polish Relations in the Period 1214–1241. Historický časopis 55, Supplement (2007) 5–32. itt: 29–30. Valamint a II. András lányának, Jolánnak 1235-ben adott pápai védelem címzése is: „carissime in Christo filie J. Regine, nate carissimi in Christo filii nostri ... illustris regis Ungarie”. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 285380, Vetera monumenta historicam Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner. I–II. Romae 1859–1860. (a továbbiakban: Theiner) I. 230. sz., Potthast 9987. sz., RGIX II. 2721. sz.**

²² Az ellentét legutóbbi részletes bemutatására ld. *Szabados György: Egy elmaradt kereszties hadjáratról. Magyar-szentszéki kapcsolatok 1198–1204 között. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. (Szerk. Piti Ferenc–Szabados György.) Szeged, 2000. 473–492. itt: 474–491. A harc végső szakaszára ld. *Körmendi Tamás: A „varasdi jelenet” kritikája. Megjegyzések Imre király és András herceg trónviszályának történetéhez. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. (Szerk. Mikó Gábor–Péterfi Bence–Vadas András.) Bp., 2012. 503–513.**

III. Béla halála után Horvátországot és Dalmáciát kapta hercegi tartományul,²³ illetve az atyja által vállalt kereszties hadjárat teljesítésének feladatát örökölte.²⁴ A herceg ennek megfelelően a királyi oklevelek mintájára irataiban az *Andreas Dei gracia Dalmacie Croacie Culmeque dux in perpetuum*²⁵ címet használta. Ezzel szemben Imre király az említett címek nélkül, csak testvéreként (*frater noster*)²⁶ hivatkozott Andrára nevezetes levelében, amelyben III. Incét tájékoztatta²⁷ bizonyos püspökök részvételéről az ellene szőtt összeesküvésben.²⁸ Imre király nem is ismerte el soha András hercegi méltóságát.²⁹ Talán még beszédesebb III. Ince pápa szóhasználata, aki egészen 1205-ig, András kormányzóságáig,³⁰ nemes férfiként és *duxként (dilecto filio, nobili viro A. duce)*³¹ címezte a horvát herceget. Ez, mint említettük, a *stilus curiae* szerint a nem császároknak és királyoknak kijáró elnevezés volt,³² ugyanakkor mutatja azt is, hogy a pápa, bár területiség nélkül, de elismerte András hercegi méltóságát.³³ Miután Imre király kormányzóvá nevezte ki öccsét fia, a későbbi III. László mellé, ez a *gubernator* cím hozzáadásával egészült ki.³⁴ Egy esetben pedig Magyarország urának nevezte őt a pápa.³⁵ Nem meglepő ugyanakkor, hogy II. András koronázása után mindez azonnal megváltozott, az új királyt – mint már utaltunk rá – méltóságának megfelelően címezte³⁶ III. Ince, ahogyan utódai is.

II. András fiaival kapcsolatban tovább bonyolódott a helyzet. Az 1210-es években ugyanis Béla, a legidősebb fiú, majd a fiatalabb Kálmán is királyi méltóságra emelkedett. A király

²³ De legalábbis megszerezte maga számára. Vö. *Szabados György: Imre és András. Századok, 133 (1999) 85–111. itt: 93–99.*

²⁴ Vö. *Szovák K.: i. m. 39–40.; Font Márta: Ungarn, Bulgarien und das Papsttum um die Wende des 12–13. Jh. In: Hungaro–Slavica 1988. International Congress of Slavists. (Szerk. Király Péter–Hollós Attila.) Bp., 1988. 259–267. itt: 259–260.; Szabados Gy.: Egy elmaradt kereszties hadjáratról. i. m. 474.; Zsoldos Attila: II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle, 53 (2011) 1–38. itt: 25. A pápai oklevél később bekerült a Liber Extraba is. Liber extravagantium decretalium. (Edited by Emil Friedberg.) In: Corpus Iuris Canonici, volume 2. Leipzig, 1881. Reprint Graz, 1959. XXXIV. VI.**

²⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 36125.

²⁶ RA 187. sz., ÁÜO VI. 198.

²⁷ A pápa válasza: 1199. június 21. Potthast 748. sz., *Die Register Innocenz’ III. Band I–XI. (Ed. Othmar Hageneder.) Graz, 1964–2010. (a továbbiakban: RI) II. 89. (96., 97.) sz.*

²⁸ Az összeesküvésre ld. *Udvardy József: A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526). Köln, 1991. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XI.) 85–88.; Szabados Gy.: Egy elmaradt kereszties hadjáratról. i. m. 477–479.*

²⁹ *Szabados Gy.: Imre és András. i. m. 94.*

³⁰ *Kristó Gyula: II. András. In: KMTL 43.*

³¹ Fejér II. 412., Potthast 2015. sz., RI VI. 154. (155.) sz. Vö. Potthast 16. sz., RI I. 7. sz.

³² Ehhez kapcsolható még, hogy uralkodóként nem jelent meg az egyházmegye neve sem a megszólításban. *T. Frensz: i. m. 35.*

³³ A lengyel hercegeknek is hasonló címzés járt. (Pl. „filium nobilis viri ducis Poloniae”. Theiner I. 65. sz. Potthast 6777. sz.), ahogyan például 1198-ban a későbbi II. Frigyes osztrák hercegnek is. („Nobilis viro filio ducis Austriae”. RI I. 241. sz.)

³⁴ „dilecto filio nobili viro, duci Andree, regni Ungarie gubernatori”. Fejér II. 455., Potthast 2473. sz., RI VIII. 36. sz.

³⁵ Illetve a *nobilis* jelzőt az *illustris* váltotta fel. „dilecto filio, illustri viro Andree, domino Ungarie”. Fejér II. 460., Potthast 2550. sz., RI VIII. 89. (88.) sz.

³⁶ „carissimo in Christo filio A. illustri regi Ungarie”. Fejér III/1. 22., Potthast 2567. sz., RI VIII. 130. (129.) sz.

elsőszülöttjét 1214-ben koronázták meg Magyarország királyává, bár ez inkább András ellenére, mint kezdeményezésére történt.³⁷ Ezt támasztja alá egy 1214-es királyi oklevél is, mely szerint II. András arra kérte a pápát, hogy minden összeesküvőt közönsítsen ki, aki fia királlyá tételét tervezte.³⁸ A koronázás azonban a panasz ellenére is végbement.³⁹ II. András középső fia, Kálmán ezzel szemben a szomszédos Rusz-béli fejedelemség, Halics élére került.⁴⁰ 1215-ből ismert egy királyi oklevél, amelyben II. András köszöntet mondott III. Ince pápának Kálmán koronázásának az elismeréséért.⁴¹ Az új király és lengyel felesége, Salomea uralma azonban nem tartott sokáig Halicsban, valószínűleg legkésőbb 1222-re, de inkább 1221-re véget ért.⁴² Kálmán ezután visszatért Magyarországra,⁴³ ahol 1226-tól bátyját, Bélát követve *dux*ként Szlavónia élére került.⁴⁴ Béla ekkorra már többször összeütközésbe került atyjával. Már az 1222-es Aranybulla kiadásának időszakában nagy valószínűséggel feszültség lehetett király és fia között. Ez a dekrétum egy pontja⁴⁵ mellett egy pápai oklevéllel is alátámasztható. III. Honorius 1222. július 4-én ugyanis a magyarországi érsekeknek és püspököknek címezve arról írt, hogy egyes elvetemültek (*perversi*) Béla korábbi koronázását arra kívánták felhasználni, hogy saját engedelmességüket igazolják.⁴⁶ A herceg házassága körül 1224-ben kialakult vita miatt aztán Béla rövid időre el is kellett, hogy hagyja az országot.⁴⁷ 1226-ban pedig Szlavónia helyett, ahogy említettük, Erdély élére került a magyar király megkoronázott

elsőszülött fia, míg Kálmán bátyja korábbi déli tartományát kapta meg.⁴⁸

Érdeemes tehát a továbbiakban vizsgálat alá vonnunk, hogyan jelentek meg a hercegek atyjuk, II. András irataiban, illetve ezzel összefüggésben a pápai oklevelekben. Érdekeség, hogy az egyik első ismert forrás Béla és Kálmán ügyét is érintette. Ezen 1214-es királyi oklevél szövegében található ugyanis az említett hivatkozás az összeesküvőkre, amely részben Béla név nélkül, András fiaként jelenik meg.⁴⁹ Kálmán esetében a nevet is megtalálhatjuk, illetve II. András a halicsi előkelők és a nép akaratával igyekezett megindokolni a fiának a területen szánt szerepet illető kérelmét. Azzal érvelt továbbá, hogy így Rómával is unióra lépne a Rusz egyik fejedelemsége.⁵⁰ Az eseményekhez köthető pápai forrásokra is érdemes egy pillantást vetnünk. III. Honorius egy 1222-es oklevelében II. András másodszülött fiának pápai tekintéllyel támogatott koronázásáról szólt.⁵¹ Szintén említést érdemel, hogy a magyar király 1215-ben, amikor köszöntet mondott III. Incének, a koronázás mellett a felkenés aktusát is hangsúlyozta Kálmánnal kapcsolatban.⁵²

Az 1214-es évből – tehát még a koronázás előtti időszakból – ismert Béla egy további említése is,⁵³ de a későbbi források már jóval részletesebbek. Királlyá emelése után ugyanis értelemszerűen atyja sem hivatkozhatott rá többé a korábbi módon. *Legkedvesebb elsőszülöttnek, és méltóságos királynak (carissimus primogenitus noster illustris rex Bela)*⁵⁴ nevezte a herceget a királyi oklevelek azon csoportja,⁵⁵ amely túlnyomó része a birtokvisszavételi eljárások⁵⁶ kapcsán került

³⁷ Ebben az esetben nem számolhatunk Béla herceg jelentős szerepével, hiszen csak nyolc éves volt ekkor. Ld. *Zsoldos A.*: II. András i. m. 10.

³⁸ „Deprecamur insuper paternitatem vestram, ut omnes conspiratores, et infidelitatis machinatores, qui propter regni scissuram filium nostrum, nobis viventibus et nolentibus, in regem sibi preficere, vel coronare attentaverint, tam clericos, quam laicos sententia excommunicationis [innotetis]”. Fejér III/1. 165., RA 294. sz.

³⁹ Ahogyan azt egy 1214-es királyi oklevél is mutatja. Ld. *Zsoldos A.*: II. András i. m. 8–9., 22.

⁴⁰ Ld. *Font Márta*: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Bp.–Pécs, 1998. 70.; *Font Márta*: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szeged, 2005. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.) 189., 204., 206–213., 217., 220., 229–232., 268. Kálmán felesége, Salomea, Fehér Leszek krakkói fejedelem lánya volt. A házasság II. András király és a krakkói uralkodó 1214-es szepesi találkozásának eredményeképp feltehetően 1215 augusztusa és 1216 júliusa között jött létre. *Font M.*: Árpád-házi királyok. i. m. 203–210. Bár egyes elképzelések ennél későbbre datálják. *K. Holly*: i. m. 11–20.

⁴¹ RA 302. sz.

⁴² Ld. *K. Holly*: i. m. 22–26.

⁴³ Feltehetően először az általa már korábban bírt szepességi területekre. Vö. *Zsoldos Attila*: Szepes megye kialakulása. *Történelmi szemle*, 43 (2001) 19–31. itt: 25.

⁴⁴ *Font M.*: Árpád-házi királyok. i. m. 204–214., 217.; *Zsoldos Attila*: Egész Szlavónia bánja. In: Tanulmányok a középkorról. (Szerk. Neumann Tibor.) Bp., 2001. 269–281. (Analecta mediaevalia I.) itt: 280.

⁴⁵ A szöveg szerint a magyarországi hatalmasságok szabadon választhattak a király és a fia között. „Item servientes, accepta licentia, a nobis possint libere ire ad filium nostrum seu a maiori ad minorem, nec ideo possessiones eorum destruantur”. Aranybulla, 18. cikkely. Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–III. (Ed. Knauz Ferdinandus.) Strigonii, 1874–1924. I. 232.

⁴⁶ Potthast 6870. sz. II. András ellenzéke és terveikre ld. *Zsoldos A.*: II. András i. m. 6.

⁴⁷ Vö. *Barabás G.*: A pápaság és Magyarország. i. m. 130–133.

⁴⁸ Elképzelhető, hogy II. András ezzel fiait igyekezett kijátszani egymás ellen, de Kálmán egészen 1241-es haláláig hú maradt bátyjához is. Ld. *Font M.*: Árpád-házi királyok. i. m. 217. Más elképzelések szerint ugyanakkor a két fivér viszonya nem volt végig feszültségmentes, aminek oka Béla Halics iránti érdeklődése lehetett. Az ellentét ugyanakkor legkésőbb a harmadik testvér, András 1234-es halálával rendeződhetett. Ld. *K. Holly*: i. m. 27–32.

⁴⁹ „Deprecamur insuper paternitatem Vestram, ut omnes conspiratores, et infidelitatis machinatores, qui propter regni scissuram filium nostrum, nobis viventibus et nolentibus, in regem sibi preficere, vel coronare attentaverint, tam clericos, quam laicos sententia excommunicationis [innotetis]”. Fejér III/1. 165., RA 294. sz.

⁵⁰ „[...] quod Galicie principes et populus, nostre ditioni subiecti, humiliter a nobis postularunt, ut filium nostrum Colomanum ipsis in regem preficeremus, in Unitate et obedientia Sancte Romane Ecclesie perseveraturis in posterum”. Fejér III/1. 164., RA 294. sz.

⁵¹ Potthast 6777. sz.

⁵² „[...] coronando filio nostro in Regem Galicie ad mandatum Apostolicum optatum consecuta est effectum, [...] Supplicamus insuper Sanctitati Vestre quatinus coronam auream regie dignitati congruentem filio nostro conferre et per latorem presentium fidelem nostrum in proximo transmittere dignemini, ut sicut unctionem regalem a Sede Apostolica, ita et coronam a liberalitate vestra se recepisse gaudeat”. ÁÚO VI. 374–375.; RA 302. sz.

⁵³ „filium nostrum Bela in nostra desolacione de latere nostro assumpsit”. ÁÚO VI. 367., RA 291. sz.

⁵⁴ ÁÚO VI. 455., RA 445. sz. Ismert ugyanakkor olyan változat is, amelyben a *dilectus* jelző szerepel. RA 471. sz.

⁵⁵ Pl. RA 444., 445., 461., 462., 463., 471., 494. sz. Más jellegű ügy: RA 511. sz. (Béla kérésére a borsmonostori kolostornak tett adomány. DL 868 18).

⁵⁶ III. Honorius az 1225. július 15-i dátummal kiállított, *Intellecto iam dudum* kezdetű levelével ugyanis felhatalmazta Bélát, hogy az apja által véghezvitt, a királyságra nézve káros adományokat uralmi területén vizsgálja felül és vegye vissza. Potthast 7443. sz. Vö. *Harald Zimmermann*: Der Deutsche Orden im Burzenland. Eine diplomatische Untersuchung. Köln–

kiállításra. Ezen kívül még egy hely érdemel említést, amely király úrként nevezi meg Bélát.⁵⁷ Érdekeség, hogy Kálmán ismert okleveleinek szövegében Béla első alkalommal csak II. András halála után jelent meg, 1237-ben, szintén a birtokviszszavételekkel kapcsolatban nevezte őt a herceg *testvéreinek*, és Magyarország legméltóságosabb királyának (*frater noster Bela rex illustrissimus Hungarie*).⁵⁸

Béla saját okleveleit elemezve már egy sokkal színebb kép tárul elénk. Ismert olyan *intitulatio*, amely a királyi címsort – és az alázatossági formulát – magába foglalva utal II. András királyra is (*Bela dei gracia Hungarie, Croacie, Dalmacie, Rame, Seruie, Lodomerieque, illustrissimi regis Andree filius, rex in perpetuum*).⁵⁹ Egy másik esetben azonban a *Szlavónia hercege* titulus jelent meg, feltehetően nem függetlenül a tényről, hogy a zágrábi püspök számára készült az okirat.⁶⁰ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy Béla okleveleinek az *intitulatio*ja a későbbiekben stabilizálódott. 1225 után ugyanis majd minden ismert esetben⁶¹ a következő formában jelent meg: *Bela Dei gracia rex, primogenitus regis Hungarie*.⁶² A birtokviszszavételi vizsgálatok során sem maradt el tehát az atyjára történő hivatkozás, bár némileg tömörebbé válva szilárdult meg a gyakorlata. Mindenképp hangsúlyoznunk kell azonban, hogy Béla Erdély élére kerülve egyetlen fennmaradt esetben sem hivatkozott ottani *dux*i címére. Magyarország királyaként és atyja elsőszülöttjeként feltehetően erre nem volt szüksége, szemben öccsével, Kálmánnal.⁶³ II. András halála után pedig folytatódott a korábbi királyi kancelláriai gyakorlat az új uralkodó, IV. Béla esetében is.⁶⁴

A pápai okleveleket vizsgálva elsőként II. András és Béla herceg 1223–1224-es ellentéte emelkedik ki.⁶⁵ A király ugyanis elsőszülöttje – Laszkarisz Máriával⁶⁶ kötött – házasa-

ságát fel kívánta bontatni,⁶⁷ Béla azonban – pápai támogatással – ezt megtagadta, és Ausztriába menekült VI. Lipót herceghez. III. Honorius ez ügyben először 1224. január 27-én⁶⁸ írt a hercegnek, bízta őt felesége megtartására. Már ebben a szövegben is királyként, és a magyar király elsőszülöttjeként címezte őt a pápa, hasonlóan a legtöbb⁶⁹ későbbi, ebbe a csoportba tartozó forráshoz⁷⁰ (*carissimus in Christo filius noster, rex Bela, primogenitus carissimi in Christo filii nostri Andree, regis Ungarie*⁷¹). Jóval érdekesebb III. Honorius már említett 1225-ös *Intellecto iam dudum* kezdetű levele. Ebben ugyanis *iffabb* királyként (és *méltóságos férfiúként*) szerepel Béla,⁷² egy olyan címmel tehát, ami később fia, István vonatkozásában vált elterjedté.⁷³ A későbbiekben azonban általános maradt a már említett forma,⁷⁴ egészen Béla trónra lépéséig, amikor is a pápai kancelláriában is áttértek a *stilus curiaenak* megfelelő – királyi – címzés használatára.⁷⁵

Végezetül vonjuk be a vizsgálódásba azt a forráscsoportot, amely az eddigiekkel összehasonlítva a legproblémásabbnak tekinthető, a Kálmánnal kapcsolatban kiállított iratokat. Ehhez elsőként II. András és Béla okleveleit, illetve az azokban található formulákat, megfogalmazásokat mutatjuk be.

Weimar–Wien, 2000. 141–145.; *Kristó Gyula*: II. András király „új intézkedései”. *Századok* 135 (2001) 251–300. itt: 290.; *Solymosi László*: Egyházi-politikai viszonyok a pápai hegemonia idején. In: Magyarország és a Szent-szék kapcsolatának ezer éve. (Szerk. Zombori István.) Bp., 1996. 47–54. itt: 51.; *Zsoldos A.*: II. András i. m. 24. 132-es jegyzet. Béla herceg mellett Csák nembeli Ugrin kalocsai érsek is kapott egy oklevelet hasonló tartalommal. Potthast 7444. sz. Az érseket már 1220-ban is felszólította a pápa, hogy lépjen fel a koronajavak elidegenítése ellen. Potthast 6318. sz.

⁵⁷ „dominus rex B.”. Fejér III/2. 207. RA 463. sz. Ez a megfogalmazás párhuzamba állítható Rosztizsláv feltételezett dominus/urum címével is. Vö. *Font Márta*: Rosztizsláv herceg IV. Béla udvarában. Megjelenés alatt.

⁵⁸ DL 217., RD 15. sz., ÁÜO VII. 38.

⁵⁹ Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Sclavoniae. I. Red. Smičiklas, T. Zagrabiae, 1904. III. 186.

⁶⁰ „Bela Dei gracia rex, filius regis Ungarie et dux totius Sclavonie”. ÁÜO XI. 164., RA 568. sz. Szlavónia és a zágrábi püspökség közötti kapcsolatra ld. *Szeberényi Gábor*: A zágrábi püspökség Szlavónia megszervezésében játszott szerepének egyházzervezeti vonatkozásai. In: Az Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola Társadalomtudományi Tanszékének Közleményei I. (Szerk. Bebesi György.) Szekszárd, 1999. 39–51.

⁶¹ Kivétel pl: „Bela dei gratia primogenitus regis Hungarie, Dalmatie, Croatiae, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Bulgarie, Comanieque”. Fejér VII/4. 81., RA 602. Itt megjelent a kunok királya kiegészítés is.

⁶² RA 596. sz., ÁÜO XI. 234.

⁶³ Kérdés, hogy ebből bármilyen következtetést levonhatunk-e Erdély és Szlavónia 13. századi helyzetével kapcsolatban.

⁶⁴ Pl. „Bela dei gratia rex Ungarie”. ÁÜO XII. 271., RA 606. sz.

⁶⁵ Vö. *Barabás G.*: A pápaság és Magyarország. i. m. 130–133.

⁶⁶ Vö. *Zsoldos A.*: Az Árpádok és asszonyaik. i. m. 190–191.

⁶⁷ II. András fia a niceai császár, I. Theodorosz Laszkarisz lányát, Máriát vette el, de az apa 1222-es halála után a frigy elvesztette politikai jelentőségét. Elképzelhető továbbá, hogy magyar király a korábbi terveivel szemben a Latin Császársághoz kívánt közeledni, sógorát, Courtenay Róbertet szövetségesként megnyerve magának. Ebben a helyzetben előnytelené vált a niceai rokonság, különösen Jóannész Vatatzész császár személye miatt. Vagyis több ok együttese vezethetett a házasság felbontásának a tervéhez. *Bárány Attila*: Courtenay Róbert latin császár Magyarországon. In: Francia–magyar kapcsolatok a középkorban. (Szerk. Györkös Attila–Kiss Gergely.) Debrecen, 2013. 153–180. (Speculum Historiae Debreceniense 13.) itt: 159–161.; *Bárány Attila*: II. András és a Latin Császárság. *Hadtörténeti Közlemények*, 126 (2013) 461–480. itt: 473–474.; *Szende László*: Szentföldtől Katalóniáig. II. András külpolitikája és dinasztikus kapcsolatai a korabeli Európában. In: Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013. (Szerk. Majorossy Judit.) Szentendre, 2014. 29–41. itt: 34–35.

⁶⁸ Potthast 7152. sz.

⁶⁹ Előfordult ugyanakkor más helyeken a szülött (*natus*) kifejezés is („Unde carissimo in Christo filio nostro B. regi, nato tuo”. Theiner I. 97., Potthast 7189. sz.), illetve egyes esetekben kizárólag a királyi cím jelent meg („[...] carissimi in Christo filii nostri Bele Regi et uxori [...] Quia vero idem Bela Rex [...]”. Theiner I. 95. sz., Potthast 7178. sz.).

⁷⁰ Ld. Potthast 7152., 7172., 7173., 7174., 7175., 7176., 7177., 7178., 7189., 7190., 7191., 7192., 7193. sz.

⁷¹ Theiner I. 90. sz., Potthast 7176. sz. Vagy: „carissimi in Christo filii nostri Bele regis primogeniti carissimi in Christo filii nostri (Andree) Ungarie regis illustris”. Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis – A veszprémi püspökség római oklevéltára. I–IV. (Szerk. Fraknoi Vilmos–Lukcsics József.) Bp., 1896–1907. I. 61.

⁷² „Carissimo in Christo filio Illustri viro Bele, iuveni regi”. Theiner I. 126. sz., Potthast 7443. sz. A kalocsai érseknek küldött hasonló tartalmú oklevél szövege sajnálatosan nem ismert, a pápai regisztrumban csak említett királyként utalnak Bélára: *Regi predicto*. Theiner I. 126. sz.

⁷³ Vö. *Kristó Gyula*: V. István. In: KMTL 294.; *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Bp., 1993. 114.

⁷⁴ „carissimo in Christo filio, illustri regi Bele, primogenito regis Hungarie”. Theiner I. 224. sz., Potthast 9750. sz., RGIX I. 2156. Mindazonáltal némileg eltérő fogalmazások is ismertek: „Bele regi, primogenito regis Ungarie”. Theiner I. 225. sz., Potthast 9764. sz., RGIX I. 2198. sz.

⁷⁵ „Bele regi Ungarie illustri”. Theiner I. 249. sz., Potthast 10066. sz., RGIX II. 2872. sz.

A herceg atyjának említett 1214-es, III. Incének küldött levelében,⁷⁶ mint láttuk, még csak a király fiaként szerepel Kálmán. Nem meglepő azonban, hogy a halicsi koronázás után⁷⁷ – még Magyarországon is – András okleveleiben királyként hivatkoztak rá.⁷⁸ Mindazonáltal – hasonlóan Béla már említett példájához – olyan forrás is rendelkezésre áll, amely a királyi méltóság mellett Kálmán az atya kegyelméből nyert dalmát és horvát hercegi címét emelte ki.⁷⁹ Nem véletlen ez, hiszen ebben az esetben Kálmán a traui püspök részére tett adományát⁸⁰ erősítette meg a király. A herceg a későbbi oklevelekben – a királyi cím mellett⁸¹ – „csak” egész Szlavónia hercegeként került említésre.⁸² Ez a körülmény kifejezetten fontos lesz a pápai források tükrében. Érdemes egy pillantást vetni II. András egy 1234-es adományára is, amelyben a szentszéki iratokhoz hasonlóan Kálmán *illustris rex*ként szerepel.⁸³

Ami Béla hercegi, majd királyi okleveleit illeti, a testvéri kapcsolat kifejezése mellett, az eddigiekhez hasonlóan méltóságos királyként címezte öccsét,⁸⁴ miközben a támogatását maga mögött tudva a birtokviszavételi felülvizsgálatokat végezte. Természetesen az egész Szlavónia hercege megfogalmazás is megjelent,⁸⁵ olyannyira, hogy Béla trónra lépése után általánossá vált a *szertett testvér, Kálmán király és egész Szlavónia hercege* címzés.⁸⁶

Kálmán herceg első ismert, 1226-ban kiállított oklevele különösen figyelemre méltó, mivel egy – II. András említett iratára rimelő – viszonylag összetett *intitulatio* található benne, mely szerint *Kálmán Isten kegyelméből a rutének*

királya, illetve dicső atyja kegyelméből Dalmácia és Horvátország hercege volt.⁸⁷ Érzékletesen szemlélteti ez a megfogalmazás a herceg tényleges helyzetét: egyrészt koronázása ugyan nem vesztette, nem veszíthette érvényét,⁸⁸ de valójában régóta nem is gondolhatott tényleges szerepre Halicsban, a magyar ambíciókat ott ekkor már öccse, András képviselte.⁸⁹ Talán emiatt használta a keleti szlávságra utaló, de szokatlanak mondható, rutén elnevezést a királyi cím kiegészítéseképp. Másrészt különösen kifejezőnek tarthatjuk a II. András kegyelmére történő utalást, hiszen ő volt az 1226-ban, aki – Béla helyett – Kálmánt állította a déli terület élére, véget vetve ezzel a Szepességben töltött viszonylagos kényszerű „politikai tétlenségnek”.⁹⁰

A herceg okleveleinek későbbi példái mindazonáltal kevésbé részletesek: *Ruténia királya, sőt Horvátország és Dalmácia hercege*.⁹¹ *Isten kegyelméből Halics királya és Szlavónia hercege*.⁹² Ismert ugyanakkor olyan eset is, amelynél hiányzik a királyi cím, ami azonban feltehetően az intézkedés jellegével magyarázható, hiszen a spalatói *comes*nek – és az egész városnak – címezve írt a herceg.⁹³ Érdemes kiemelni azt a körülményt is, hogy 1229 előtt Kálmán ismert okleveleiben, hasonlóan a királyiakhoz, nem találkozhatunk a Szlavónia elnevezéssel, csak Horvátország és Dalmácia hercegeként jelenik meg.⁹⁴

Az 1230-as évekre a megszilárdulni látszó gyakorlat eredményeképp a legtöbbször a következő formával találkozhatunk a herceg okleveleiben⁹⁵: *Nos Colomanus, Dei gratia rex,*

⁷⁶ „[...] ut filium nostrum Colomanum ipsis in regem preficeremus, in unitate et obedientia Sancte Romane ecclesie perseveraturis in posterum”. Fejér III/1. 163., RA 294. sz. Hasonló megfogalmazással találkozunk egy a következő évből származó levélben: „[...] quod postulatio nostra super coronando filio nostro in regem Galicie [...] quatinus coronam auream regie dignitati congruentem filio nostro”. ÁÚO VI. 374–375., RA 302. sz. Fontosnak tartjuk még egyszer hangsúlyozni, hogy levelében II. András a koronázás mellett a felkenésre is kitért. „[...] ut sicut unctionem regalem a Sede Apostolica, ita et coronam a liberalitate vestra se recepisse gaudeat”. ÁÚO VI. 375., RA 302. sz.

⁷⁷ A koronázás feltehető körülményeire és a királyi cím megtartására ld. K. Holly: i. m. 15–23.

⁷⁸ Akkor is, ha csak említették Kálmánt: „Prefatus itaque B. rex habito consilio dilecti fratris sui et omnium principum regni, fratris dico, Colomani regis”. Fejér III/2. 204., RA 461. sz.

⁷⁹ „Quia enim illustris filius noster Colomanus, Dei gratia, Ruthenorum rex, et liberalitate nostra dux Dalmatie, atque Croatie [...]”. Fejér III/2. 103., RA 438. sz.

⁸⁰ RD 1. sz.

⁸¹ Vö. *Nataša Procházková*: Postavenie haličského kraja a slavonského knežata Kolomana z rodu Arpadovcov v uhorskej vnútarnej a zahraničnej politike v prvej polovici 13. storočia. *Medea 2*. Bratislava, 1998. 64–75. itt: 73.

⁸² „Carissimus filius noster Colomanus rex et dux tocius Sclavonie”. Hazai oklevéltár. 1234–1536. (Szerk. Nagy Imre–Deák Farkas–Nagy Gyula.) Pápa, 2006. IV. 14., RA 512. sz.

⁸³ „Illustrum regem Galicie”. ÁÚO VI. 546., RA 529. sz.

⁸⁴ „de consensu fratris nostri illustris Cholomani Regis”. ÁÚO VI. 485., RA 593. sz.

⁸⁵ „fratre nostro Colomano rege et duce tocius Sclavonie”. ÁÚO XI. 234., RA 596. sz., DL 168. Egy másik formulával: „carissimum fratrem nostrum Colomanem regem ducemque”. ÁÚO VII. 167.

⁸⁶ „carissimus frater noster rex Colomanus et dux tocius Sclavonie”. ÁÚO XI. 306., RA 665. sz. Vö. *Ivan Basić*: O pokušaju ujedinjenja zagrebačke i splitske crkve u XIII. stoljeću. *Pro tempore 3* (2006) 5–43. itt: 34.

⁸⁷ „nos Colomanus, Dei gratia Ruthenorum Rex, et largitate gloriosi patris nostri Andree, Hungarorum regis, dux Dalmatie atque Croatie”. Fejér III/2. 90–91., RD 1. sz. Nem mellőzhető el annak az említése sem, hogy a regeszta kiadója legalábbis gyanúsnak tartja az oklevél hitelét, mivel az pápai mintát követ.

⁸⁸ III. Honorius pápa 1222. január 27-én kelt levelében kifejtette, hogy a pápai engedéllyel végrehajtott koronázás révén a királyi cím nem ruházható át Kálmán öccsére, Andrásra. *Pothast 6777. sz.*, *Pressutti 3764. sz.* Vö. *Nataša Procházková*: Koloman Haličský na Spiši pred rokom 1241 In: *Terra Scepusiensis. Stan badañ nad dziejami Spiszu*. (Ed. Ryszard Gładkiewicz–Martin Homza) Levoča–Wrocław, 2003. 243–249. itt: 244–245.

⁸⁹ *Font M.*: Árpád-házi királyok. i. m. 215–218.; *N. Procházková*: Postavenie haličského. i. m. 73.

⁹⁰ Vö. *Font M.*: Árpád-házi királyok. i. m. 213.; *Zsoldos A.*: Szepes megye. i. m. 25.; *Nataša Procházková*: Some Notes on the Titles of Coloman of Galicia / K intulature Kolomana Haličského / O titulama Kolomana Haličkoga. In: *Slovakia and Croatia Vol I. Slovakia and Croatia Historical Parallels and Connections (until 1780)/Slowakei und Kroatiien. Historische Parallelen und Beziehungen (bis zum Jahre 1780)*. (Ed. Veronika Kucharská–Stanislava Kuzmová–Adam Mesiarkin) Bratislava–Zagreb, 2013. 104–109. itt: 105–106.

⁹¹ „C. dei gratia rex Ruthenie, nec non Croacie, Dalmacieque dux”. Fejér VI/2. 363., MNL OL, DF 280230, RD 2. sz.

⁹² „Colomanus Dei gracia Halicie rex ac dux Sclavonie”. ÁÚO VI. 477., RD 4. sz.

⁹³ „C. Dei gracia Dux Crohatie et Dalmatie”. ÁÚO VI. 482., RD 6. sz.

⁹⁴ Vö. *Thomae Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*. (Ed. Olga Perić–Damir Karbić–Sokol Mirjana Matijejić–James Ross Sweeney.) Bp.–New York, 2006. (Central European Medieval Texts 4.) 196. 4-es jegyzet.

⁹⁵ Feltehetően nem függetlenül a herceg kancelláriájának valószínű megszilárdulásától, amiben később Miskolc nb. Füle zágrábi prépost, Kálmán 1237-től hivatalban lévő kancellárja is szerepet játszhatott. Vö. *Zsoldos A.*: Magyarország világi archontológiája. i. m. 118.; *N. Procházková*: Some Notes. i. m. 108.

et dux totius Sclavonie.⁹⁶ Az egész Szlavónia hercege címzést alapvetően újszerű gyakorlatnak tekinthetjük, bár nem ekkor jelent meg először, hiszen – bár II. András nem – már Béla is használta azt.⁹⁷ Az azonban valószínűtlennek tűnik, hogy a már bátyja által is használt címzés valójában Kálmánnak a hercegi tartományán kívüli területek, például Bosznia, vagy akár a Magyar Királyság összes szlávok által lakott territórium feletti hatalmi igényének kifejezését szolgálta volna.⁹⁸

Vissza kell még térnünk ezzel kapcsolatban arra a körülményre, hogy a királyi méltóság Kálmán esetében a források egy jelentős részében nem egészült ki konkrét területtel, legfeljebb, mint említettük, a rutének, vagy Ruténia királya cím található meg. Fontos, hogy hangsúlyozzuk tehát, Szlavónia – és Dalmácia, valamint Horvátország – kizárólag a hercegi méltóság (*dux*) kiegészítéseként jelent meg. Az Isten kegyelméből király és Szlavónia hercege (*Dei gratia rex, et dux totius Sclavonie*) címzés aligha interpretálható Szlavónia királyaként, legalábbis elég szokatlan lett volna ugyanahhoz a területhez egyszerre több címet kötni, ennek éppen a fordítottja volt jellemző. Nem beszélhetünk tehát Kálmán esetében, ahogyan

⁹⁶ Pl. DF 283328, ÁÚO XI. 268., RD 12. sz. A *Rutenorum* kiegészítés a király mellől azonban nem tűnt el végleg, még egy 1240-es iratban is megtalálható: „Colomanus Dei gracia rex Ruthenorum et dux totius Sclavonie”. ÁÚO XI. 313., RD 20. sz.

⁹⁷ Ld. a 60. jegyzetet. Zsoldos Attila vetette fel a lehetőséget annak, hogy éppen Béla személyéhez köthető a szlavóniai és az erdélyi különkormányzatok esetében a már korábban megindult fejlődés végleges formába öntése. *Zsoldos A: Egész Szlavónia bánja*. i. m. 280.

⁹⁸ Már Györfly György is utalt hasonló lehetőségre. *Györfly György: Szlavónia kialakulásának oklevélkritikai vizsgálata. Levéltári közlemények*, 41 (1970) 223–240. itt: 234. Legutóbb Nataša Procházková fejtett ki hasonló véleményt. *N. Procházková: Some Notes*. i. m. 107–108. Szlavónia területi elhelyezkedésével és kiterjedésével kapcsolatban többféle nézetet fogalmazódott meg. A *tota Sclavonia* kifejezés Györfly György szerint a 12. század végétől az Adriától a Dráva-Száva közégig terjedő területet jelölte. *Györfly Gy.: Szlavónia kialakulásának*. i. m. 226–230., 233–239. *Zsoldos A: Egész Szlavónia bánja*. i. m. 271–272.; *Csákó Judit: A Magyar–lengyel Krónika és a hazai elbeszélő hagyomány. Századok*, 148 (2014) 289–334. itt: 312. Ezzel szemben Kristó Gyula elutasította a feltételezést, hogy a Szlavónia név az Adria-parti Horvátországra vonatkozott volna eredetileg. Szerinte a 13. század elején jelent meg és terjedt el Magyarországon, és a Dráva-Száva vidékéről terjedt ki az elnevezés Horvátországra és Dalmáciára is. (*Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon*. Bp., 1979. 89–94. *Zsoldos A: Egész Szlavónia bánja*. i. m. 272.) Zsoldos Attila elismerve az elnevezés 13. század eleji megjelenését, elsősorban elterjedésének az okait kereste. Györflyhez hasonlóan ő is úgy véli, hogy Szlavónia területe már Szent István korában magyar fennhatóság alatt állt. A Sclavonia földrajzi megjelölés pedig akkor nyert kormányzati jelentést, illetve terjedt ki Horvátországra és Dalmáciára is, amikor a 13. század elején több esetben is somogyi és zalai ispánok töltötték be a báni tisztséget. Az említett megyék közigazgatása aztán vissza is húzódott a Dráváig, átadva helyét a báninak. Az új egység neve (*egész Szlavónia*) pedig Horvátország és a Dráva-Száva közének együttes kormányzására utalt. (*Zsoldos A: Egész Szlavónia bánja*. i. m. 276–281.; *Weisz B.–Zsoldos A.: A báni joghatóság*. i. m. 478–480. *Vö. Körmendi Tamás: Szent László és Horvátország*. In: Nagyvárad és Bihar a korai középkorban. Tanulmányok Biharország történetéről 1. (Szerk. Zsoldos Attila.) Nagyvárad, 2014. 81–100. itt: 88–89.) Szlavónia és Horvátország, valamint Dalmácia elkülönülésére ld. továbbá. *John V. A. Fine Jr.: When Ethnicity Did Not Matter in The Balkans. A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*. Ann Arbor, 2006. 70–94.; *I. Basić: i. m. 33.*

arra alább még ki fogunk térni, a szlávok királyságáról,⁹⁹ vagy hasonló képződményről, még a Szepesség a herceg életében játszott szerepének¹⁰⁰ elismerése mellett sem. Különösen, mivel a 13. század elején fontos változások zajlottak le a déli tartományokban. Ekkor terjedt ki például a horvát-dalmát bánok hatásköre a Dráva-Száva közére is, amivel összefüggésben a *banus totius Sclavonie* cím is kialakult.¹⁰¹ További bizonyosságot szolgál, hogy Kálmán pápai jóváhagyással lefolytatott koronázása egyértelműen Halicsot érintette, ha ilyen királyság gyakorlatilag, tartós hatással nem is formálódott ki.¹⁰² Ki kell még térnünk Martin Homza azon elképzelésére is, mely szerint Kálmán Magyarországra visszatérve a Szepesség hercege (*dux Scepusiae*) címet használta volna, vagy legalábbis ő alapozta meg a *dominus terrae Scepusiensis* későbbi hagyományát,¹⁰³ ami azonban nem támasztható alá írott forrással.¹⁰⁴

A herceg nevében kiállítottakról áttérve a pápai oklevelekre az eddigiektől némileg eltérő kép tárul eléink. Egy 1231-es adat¹⁰⁵ szerint IX. Gergely pápa Kálmánt *a rutének kiváló királyának és Szlavónia hercegének*¹⁰⁶ nevezte a herceg és a szlavóniai templomosok pere miatt Bertalan pécsi püspöknek küldött levelében.¹⁰⁷ Az első a herceghez küldött pápai

⁹⁹ *Bagi Dániel: Slavonia a Magyar-lengyel krónikában*. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta 60. születésnapjára. (Szerk. Bagi Dániel–Fedeles Tamás–Kiss Gergely) Pécs, 2012. 45–58. itt: 46.; *Martin Homza: Król Halicza Koloman jako dux Scepusiae*. In: *Historia scepusii*. Vol. I. Bratislava–Kraków. 2009. 148.; *N. Procházková: Some Notes*. i. m. 107–109. Fel szeretnénk hívni rá a figyelmet, hogy Martin Homza Kálmán királyi méltóságának a továbbélésével kapcsolatban a *rex Rusiae* címet adja meg, ami azonban nem szerepel a forrásokban. Hasonlóan érdekesnek tartjuk azon eljárását, hogy Szlavóniával (és Horvátországgal) kapcsolatban a *dux* címzést vajdaként (*wojewoda*) fordította, holott a herceg jelentésű *książę* kifejezést éppen a Szepességgel kapcsolatban alkalmazza. Ld. *M. Homza: Król Halicza*. i. m. 148. A *rex Rusiae* címzés – ha Kálmán esetében nem is – de az 1253-ban szentszéki engedéllyel királlyá koronázott Danyil Romanovicsal kapcsolatban felmerült – a *primus rex Ruthenorum inscriptio*hoz hasonlóan – a pápai oklevelekben. Dariusz Dąbrowski ezzel a jelenséggel kapcsolatban azt feltételezi, hogy a pápai kancelláriában Kálmán királyi címére – és a magyar királyi titulaturára – tekintettel alkalmazták ezeket a címzéseket. Akár az is elképzelhető, hogy ezzel pápai oldalról elismerték IV. Béla király feljebbvalóságát. Danyil számára ellenben a Rusz más fejedelmével és a mongolokkal szemben lehetett jelentősége a királyi címnek. *Dariusz Dąbrowski: Daniel Romanowicz król Rusi*. (ok. 1201–1264). Biografia polityczna. Kraków, 2012. 361–364.

¹⁰⁰ *Vö. N. Procházková: Postavenie haličskeho*. i. m. 70–71.; *Zsoldos A.: Szepes megye*. i. m. 25.

¹⁰¹ *Zsoldos A: Egész Szlavónia bánja*. i. m. 276–278.

¹⁰² *Font M.: Árpád-házi királyok*. i. m. 206–210.

¹⁰³ *N. Procházková: Some Notes*. i. m. 105. *Vö. N. Procházková: Koloman Haličský*. i. m. 246.

¹⁰⁴ Ld. „haličským kráľom, chorvátsko-slavónslcm i spišským vojvodom”. *Martin Homza: Uhorsko polska kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy*. Bratislava, 2009. 25. *M. Homza: Król Halicza*. i. m. 148.; *N. Procházková: Some Notes*. i. m. 105–106. Maga a tény, hogy Kálmán rendelkezett szepességi birtokkal ugyanakkor igazolható. Ld. *N. Procházková: Postavenie haličskeho*. i. m. 70–71.; *Zsoldos A.: Szepes megye*. i. m. 25.

¹⁰⁵ *Procházková* feltehetően Fejér hibás adata alapján a húszas évek végére („late 1220s”) helyezte ezt az adatot. *N. Procházková: Some Notes*. i. m. 108.

¹⁰⁶ „carissimi in Christo filii nostri Colomani, Regis Ruthenorum illustris, et Ducis Sclavonie.”. *Fejér III/2*. 112., Potthast 8776. sz.

¹⁰⁷ *Vö. Barabás Gábor: Das Papsttum und Ungarn in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts* (ca. 1198–ca. 1241). *Päpstliche Einflussnahme – Zusam-*

irat a szentszéki kancellária szabályainak – és az ismertett Magyarországot érintő gyakorlatnak – megfelelően *Krisztusban kedves fiúnak és méltóságos királynak* nevezte Kálmánt.¹⁰⁸ Két, még ugyanazon évben, 1233. december 23-án kiállított pápai megbízás¹⁰⁹ azonban Szlavónia (*Sclavonie*) királyként címezte a herceget.¹¹⁰ Ez a körülmény – mint már érintettük – több esetben vezetett formabontó interpretációhoz, volt, aki bizonyos, Szvatoplukhoz kapcsolható szláv királyságot vélt az *inscriptio* mögött felsejleni.¹¹¹ Ez azonban véleményünk szerint téves értelmezés, hiszen jelen esetben terület, és nem etnikai megjelölés (mint később a *sclavorum*)¹¹² kapcsolódik a királyi méltósághoz.¹¹³ Későbbi példák pedig azt valószínűsítik, hogy az említett oklevelek különlegessége a pápai kancellária már említett hiányosságaira vezethető vissza.¹¹⁴ Esetleg éppen az iratokban tárgyalt ügyek természeté – két özvegy lengyel hercegnő, Sandomierzi Grzymisława és Opolei Viola, pápai védelme – hatott a különleges megszólítás esetében,¹¹⁵ amely eljárás azonban később semmilyen

menwirken – Interessengegensätze. Wien, 2014. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien. Bd. VI.) 316–318.

¹⁰⁸ „carissimo in Christo filio nostro, Colomano, regi illustri”. Theiner I. 201. sz., Potthast 9305. sz., RGIX I. 1522. sz. (1233. október 10.)

¹⁰⁹ Kálmánt pápai oltalmak végrehajtójaként bízták meg. Ld. *Barabás Gábor*: Viola opolei hercegnő és Kálmán szlávón herceg. Egy historiográfiai vita margójára. *Világtörténet*, 2015/1. 5–28. itt: 5–10.

¹¹⁰ „Carissimo in Christo filio, C. illustri regi Slavonie”. Theiner I. 204. sz., Potthast 9352., RGIX I. 1649. sz. Ld. még Potthast 9349. sz.

¹¹¹ *N. Procházková*: Some Notes. i. m. 108–109. Vladimir Goss ezzel szemben Kálmán azon céljáról írt, hogy a herceg a Magyar Királyságon belül hozzon létre egy erős politikai egységet. *Vladimir P. Goss*: Bishop Stjepan II and Herceg Koloman and the Beginnings of the Gothic in Croatia. *Hortus artium medievalium*, 13/1 (2007), 211–224. itt: 212.; *Vladimir P. Goss*: Slovak and Croatian Art in the Thirteenth Century. Some Striking Analogies and Their Background / Umenie v Slavónsku a na Spiši v 13. storočí – niekoľko pozoruhodných analógií ich pozadie / Umjetnost u Slavoniji i na Spišu u 13. stoljeću – neke upečatljive analogije i njihove pozadine. In: *Slovakia and Croatia Vol I. Slovakia and Croatia. Historical Parallels and Connections (until 1780)/Slowakei und Kroatien. Historische Parallelen und Beziehungen (bis zum Jahre 1780)*. (Ed. Veronika Kucharská–Stanislava Kuzmová–Adam Mesiarkin) Bratislava–Zagreb, 2013. 260–268. itt: 261.

¹¹² Potthast 10890. sz., RGIX III. 5216. sz.

¹¹³ Jelen munkánkban nem célunk részletesen kitérni a Magyar-lengyel krónika keletkezési helyének – és ezzel összefüggésben Kálmán udvarának – a kérdéskörére, illetve annak historiográfiájára, ez alól mentesít minket Csáková Judit kiváló tanulmányának egy fejezete. Röviden meg kell azonban említenünk, hogy a krónika egyes, Szlavóniához köthető elemeit nem tartjuk perdöntőnek Kálmán címeit és esetleges igényeit tekintve, különösen, hogy a mű keletkezési helyének szlavóniai és a szépségi elméletével ellentétben elképzelhető a lengyelországi helyszín (és szerző) is. *Csáková J.*: i. m. 312–316. Vö. *N. Procházková*: Some Notes. i. m. 106., 108.

¹¹⁴ Bár azzal is számolnunk kell, hogy a pápai udvarban más értelemben használták a Szlavónia, Dalmácia és Horvátország megjelöléseket, mint helyben. *J. V. A. Fine*: i. m. 106–109.

¹¹⁵ Ld. *Barabás G.*: Viola opolei hercegnő. i. m. 5–10. Vö. *Dariusz Dąbrowski*: Slovak and Southern Slavic Threads in the Genealogy of the Piast and Rurikid Dynasties in the Thirteenth Century / Slovenské a južnoslovanské motívy v genealógiách Rurikovcov a Piastovcov v 13. storočí / Slovački i južnoslavenski motivi u genealogiji Rurikovića i Pjastovića u 13. stoljeću. In: *Slovakia and Croatia Vol I. Slovakia and Croatia. Historical Parallels and Connections (until 1780)/Slowakei und Kroatien. Historische Parallelen und Beziehungen (bis zum Jahre 1780)*. (Ed. Veronika Kucharská–Stanislava Kuzmová–Adam Mesiarkin) Bratislava–Zagreb, 2013. 110–119. 113–116.; *N. Procházková*: Some Notes. i. m. 108.

formában nem folytatódott. Már a következő évből, 1234-ből ismert ugyanis több forrás is, amelyek szövegében Kálmán a terület megnevezése nélkül szerepel királyként.¹¹⁶ Nem mellőzhető ugyanakkor annak a körülménynek az említése sem, hogy egy olyan eset is ismert, amikor Kálmán saját okleveleiben *regnum*ként hivatkozik saját területére.¹¹⁷ Ez az első látásra furcsa adat azonban véleményünk szerint nem ad elég alapot arra, hogy azt feltételezzük, Kálmán egyértelműen királyságként tekintett magyarországi uralmára.¹¹⁸

A magyarországi helyzettel párhuzamosan a későbbiekből ismerünk olyan példát is, amelyben a *dux*ot királyi méltóságának említése nélkül mint *nemes férfit és Szlavónia herceget* nevezték meg egy pápai oklevélben.¹¹⁹ Ez a korábbiakhoz hasonlóan az ügy természetével (birtokper), magyarázható, esetleg ezt kiegészítve azzal, hogy egy delegált bírói eljárás során készült az okirat.¹²⁰ Egy 1235-ben – de még II. András életében – kelt oklevélben ismét királyként, és atyja szülöttjeként címezte Kálmánt IX. Gergely pápa,¹²¹ feltehetően nem függetlenül attól, hogy a magyar király egy a fiának tett adományát erősítette meg.¹²² Ez később annyiban változott meg, hogy a királyi cím mellett, de attól külön került az említésre, hogy Kálmán Szlavónia hercege is volt.¹²³ Mindez összevethető a herceg titulaturájának a saját okleveleiben tapasztalható megszilárdulásával is.

Ki kell még emelnünk további három pápai oklevelet is. IX. Gergely 1238 áprilisában ugyanis a kunok püspökének, míg decemberben a pécsváradi apátnak írva nevezte Kálmánt *királynak és a szlávok hercegének*.¹²⁴ Ezt megismételte egy 1240. június 6-i, a zágrábi és a spalatói egyház egyesítésének terve

¹¹⁶ „carissimo in Christo filio nostro illustri regi Colomanno”. Theiner I. 218. sz., Potthast 9726. sz., RGIX I. 2128. sz. Ld. még: Potthast 9728., 9735. sz. A feleségének küldött oklevélben ugyanakkor II. Andrásra is történt utalás: „Salomee regine, uxori Colomanni regis, nati [...] illustris regis Ungarie”. RGIX I. 2126. sz.

¹¹⁷ Éppen a testvérével, Andrással fennálló ellentétét érintve: „in regnum nostrum videlicet Slavoniae”. *Fejér III/2*. 287., RD 10. sz. Vö. *I. Basić*: i. m. 2006. 34.; *Damir Karbić–Marija Karbić*: The Laws and Customs of Medieval Croatia and Slavonia A Guide to the Extant Sources. (Edited by Martyn Rady.) London, 2013. 3.

¹¹⁸ Egyrészt ez az egyetlen szövetszerű utalás erre, valamint azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a passzust tartalmazó oklevél csak egy későbbi átirásból ismert. Ld. RD 10. sz.

¹¹⁹ „Dei dilecto filio nobili viro Colomanno duci Slavonie”. DF 206949, Potthast 9848. sz. Vagy csak mint Szlavónia hercege. „Cum ex litteris Colomani, ducis Slavonie, intelleximus [...]”. Theiner I. 312. sz., Potthast 10823. sz., RGIX III. 4992. sz. Kiemelés B. G.

¹²⁰ *Barabás G.*: Das Papsttum. i. m. 372.

¹²¹ „carissimo in Christo filio, illustri regi Colomano, nato carissimi in Christo filii nostri A. illustri regis Ungarie”. Theiner I. 229. sz., Potthast 9986. sz., RGIX II. 2726. sz.

¹²² Ld. *Bárany Attila*: II. András balkáni külpolitikája. In: II. András és Székesfehérvár: King Andrew and Székesfehérvár. (Szerk. Kerny Terézia–Smohay András.) Székesfehérvár, 2012. 129–173. itt: 158–159.

¹²³ „carissimo in Christo filio Colomano illustri regi Ruthenorum ac duci Slavonie”. Theiner I. 253. sz., Potthast 10086. sz., RGIX II. 2920. sz. Ld. még Potthast 10671., 10688., 10822., 10890. sz. és RGIX III. 5774., 6058. sz.

¹²⁴ A kunok püspökének: „carissimus in Christo filius noster, Colomanus rex et dux Sclavorum illustris”. Theiner I. 289. sz., Potthast 10585. sz., RGIX II. 4286. sz. A pécsváradi apátnak: „carissimi in Christo filii nostri Colomanni, regis illustris. ducis Sclavorum”. Theiner I. 304. sz., Potthast 10690. sz., RGIX II. 4696. sz. Ki kell javítanunk Nataša Procházkovát, aki a nagy-

miatt¹²⁵ Kálmánnak küldött levelében is, amelyben a királyi cím mellett szintén a *szlávok hercege* titulus olvasható.¹²⁶ Nézetünk szerint azonban ebben az esetben sem a királyi méltóságot egészíti ki, az egyébként valóban szokatlan, birtokos jelző, hanem a hercegi címhez, és ezáltal annak területiségéhez kapcsolódik.¹²⁷ Összességében tehát elmondható, hogy a királyi és hercegi cím folyamatos és egyértelmű elkülönülése a magyarországi és a pápai forrásokban is nyomon követhető.

Érintenünk kell röviden két olyan véleményt is, amelyek esetében – Kálmán uralmának jellegét illetően – olyan címzések merültek fel, melyek az írott források vizsgálata alapján nem igazolhatóak. Ezek közül már említettük a *Szepesség hercege* titulust, ami Martin Homza több munkájában is megjelent.¹²⁸ A pozsonyi professzor másutt hasonlóan megkérdőjelezhető módon Kálmán *horvát-szlavón királyságáról* írt.¹²⁹ A horvát Vladimir Goss ezzel szemben a – forrásokkal szintén nem igazolható – *alkirály (viceroy)* címet használta a királyi herceggel kapcsolatban.¹³⁰

A kutatás eredményeinek rövid összefoglalása előtt még vissza kell térnünk Kálmán, valamint atyja és bátyja egy-egy okleveléhez is,¹³¹ mivel azok további érdekességgel szolgálnak. 1233 őszén az országban tartózkodó Pecorari Jakab pápai legátus tevékenységének eredményeképp létrejött a Beregi egyezmény.¹³² Ehhez kapcsolódóan a király és két fia nevében is készült okirat az annak betartására tett esküről. Érdeklődés, hogy II. András és Béla okleveleit egyértelműen a legátus személyzete készítette, vagyis a pápai kancellária – és így a *stilus curiae* – nyomát viselik magukon.¹³³ Ellenben Kálmán esetében erről nincs szó, az formailag megfelel a herceg oklevelezési gyakorlatának. Ezek a megállapítások az *intitulatió*kkal is alátámaszthatók. II. András esetében például csak a legátus említése után szerepel a királyi cím, de ott is szokatlanul röviden.¹³⁴ A király pár nappal később átírta az említett okleve-

let, ennek *intitulatiója* már közelebb áll a megszokotthoz, bár továbbra is hiányzik az összes terület felsorolása.¹³⁵ Béla esetében ellenben nem beszélhetünk érdemi különbségről, bár maga az oklevél ugyancsak a legátus személyzetéhez köthető.¹³⁶ Kálmán herceg önmegnevezése azonban egyértelműen beilleszthető az oklevelezésére az 1230-as években jellemző mintába.¹³⁷ Ennek okát feltehetően abban kell keresnünk, hogy a legátus számára elsősorban a király és a trónörökös biztosítéka volt különösen fontos, mellettük a szlavón hercegét csak másodlagos lehetett.

Összegzésként elsősorban arra a körülményre szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a vizsgált forrásanyagban az *intitulatiók* tekintetében egyedül a hercegek esetében találkozhattunk heterogén címhasználattal. Ez András esetében még kevésbé volt jellemző, de Béla és különösen Kálmán vonatkozásában egyértelműen megállapítható. Ez feltehetően a három eset eltérő sajátosságaival magyarázható. András bátyja, Imre király ellenében használta a hercegi címet, egy olyan területen (Horvátország és Dalmácia), amelynek élén korábban éppen az idősebb testvér állt.¹³⁸ András feltehetően nagy figyelmet fordított címeit tekintve az állandóságra, ami így legitimációs célokat is szolgálhatott. Béla ellenben a király trónörökösöként került Szlavónia élére, vagyis esetében kevésbé lehetett jelentős, és ezért kevesebb figyelmet kaphatott a hercegi címhasználat. Kálmán ezzel szemben korábbi királyi címét megtartva lett a még kialakulóban lévő tartomány(ok) ura, ami esetében tovább bonyolította a helyzetet. Ha pedig a pápai okleveleket is megvizsgáljuk, különösen feltűnő a címek kevert használata, ami a magyarországi helyzet hatása mellett a szentszéki írásbeliség jellegzetességével is magyarázható. Nem feledkezhetünk meg azonban a folyamatos egységesülésről sem, ami – az uralkodás gyakorlatának megszilárdulásával párhuzamosan – mindkét esetben egy stabil okleveles praxis kialakulásához vezetett. Mindez azért különösen jelentős, mivel a váltakozó címhasználat kritika nélküli és kontextusba nem helyezett felhasználása különféle megalapozatlan feltételezéseknek nyújthat táptalajt. Az egész forrásanyag szisztematikus vizsgálata révén azonban jól láthatóvá válik, mely esetek vezethetők vissza nagy valószínűséggel téves megfogalmazásokra, és milyen folyamatok vázolhatók fel a címhasználat egységessé válásával kapcsolatban.

váradai bencés apát pápai megbízásáról írt. *N. Procházková: Some Notes.* i. m. 108.

¹²⁵ Ld. Györffy Gy.: Szlavónia kialakulásának. i. m. 234.; *I. Basic: i. m.* 2006.

¹²⁶ „carissimo in Christo filio Colomano, illustri regi et duci Sclavorum”. Theiner I. 322. sz., Potthast 10890. sz., RGIX III. 5216. sz.

¹²⁷ Nataša Procházková szerint ellenben a pápa a Szlavónia-fogalom körüli problémák miatt alkalmazta inkább az etnikum megnevezését. *N. Procházková: Some Notes.* i. m. 108.

¹²⁸ Ld. „haličským králom, chorvátsko-slavónsclym i spišským vojvodom”. *M. Homza: Król Halicza.* i. m. 148. *M. Homza: Uhorsko polska kronika.* i. m. 25.

¹²⁹ „królestwo chorwacko-slawońskie”. *Homza: Król Halicza.* i. m. 148.

¹³⁰ V. P. Goss: Bishop Stjepan. i. m. 211.; *Maja Cepetić–Vladimir P. Goss: A Note on the Rose Window in Čazma and on the Presence of the Royal Workshops in the Medieval Slavonia.* *Starohrvatska prosvjeta* III/37; 2010. 179–187. itt: 184.

¹³¹ RD 11. sz., RA 500., 501., 599. sz. Valamint Béla 1234-es oklevele: RA 604. sz.

¹³² Ld. *Almási Tibor: Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja. Magyar egyháztörténelmi vázlatok* 5. Szeged, 1993. 129–141. itt: 135–138.

¹³³ Ld. RA 500., 501., 599. sz. és vö. *Almási T.: i. m.* 136–137. Ezt mutatja Kálmán oklevelének a megfogalmazása is: „litteras sigillo domini Andree illustris regis Ungarie”. Fejér III/2. 350., RD 11. sz.

¹³⁴ „Obis Domine Iacobe, Prenestine electe, Apostolice sedis legate, vice et nomine Romane ecclesie, et omnium ecclesiarum Ungarie. Nos Andreas, rex Hungarie, iuramus ad sancta Dei Evangelii [...]”. Fejér III/2. 319., RA 500. sz.

¹³⁵ „Venerabili in Christo patri et amico carissimo, Iacobo, Dei gratia Praenestino electo, Apostolicae sedis legate, Andreas Dei gratia rex Ungarie”. Fejér III/2. 326., RA 501. sz.

¹³⁶ „Nos Bela Dei gratia rex, primogenitus domini Andree illustris regis Ungarie”. ÁÜO I. 306., RA 599. sz. A *dominus* kitétel érdemel mindenképpen említést. Ez megtalálható Béla herceg 1234-es következő esküjében is: „Nos Bela, Dei gratia, rex, primogenitus domini Andree, regis Hungariae illustris”. Fejér III/2. 375., RA 604. sz.

¹³⁷ „Nos Colomanus, Dei gratia rex, et dux totius Sclavoniae”. Fejér III/2. 350., RD 11. sz. Említést érdemel továbbá, hogy a király és Béla okleveleitől eltérően ezen irat címzettje nem a legátus volt, hanem általános *inscriptió*val került kiadásra. (*omnibus presentes litteras inspecturis*).

¹³⁸ Vö. *Szeberényi G.: „Kalán”.* i. m. 230.